

Beynəlxalq iqtisadiyyat kafedrası

Hazırladı: Rövşən Camalov

Qeyd: Bu leksiya materialı Frederick P.Stutz və Barney Warf tərəfindən yazılmış “World Economy” dərsləri əsasında UNEC-in Beynəlxalq İqtisadiyyat kafedrasının müəllimi Rövşən Camalov tərəfindən universitetin tələbələri üçün hazırlanmışdır.

Dünya iqtisadiyyatı fənni

V Mövzu – Nəzəri mülahizələr

V BÖLMƏNİN MƏQSƏDLƏRİ

- Firmaların yerləşmə qərarlarını müəyyən edən əsas amilləri izah etmək.
- Nəqliyyat xərclərinin Veberian modelini təqdim etmək.
- İstehsal texnologiyası, miqyası və yerləşməsi arasında necə əlaqə olduğunu göstərmək.
- Firmaların zaman və məkan etibarilə necə və nə üçün böyüdüyünü və dəyişdiyini göstərmək.
- Böyük korporasiyaların coğrafi təşkilini açıqlamaq.
- Firmaların yerləşmə tələblərinin dəyişməsində məhsulun həyat dövrünün rolunu açıqlamaq.
- Biznes tsikllərinin, xüsusilə də Kondratyevin uzun dalğalarının rolunu izah etmək.
- İqtisadi landşaftların formalaşdırılmasında d.vlätin roluna vurğu salmaq.

Nəzəriyyə, dəyişənlər arasındakı əlaqələri öyrənmək yolu ilə dünyaya olan baxış və ya bir izahatdır. Nəzəriyyəni izahatdan ayıran xarakter məhz budur. A nəzəriyyəsi bizə hər hansısa bir səbəbi yaratmağa, onu test etməyə, arqumentləri doğrultmağa və həqiqətə iddia etməyə imkan verir. Nəzəriyyələr dünya haqqında mülahizələri var hansı ki, bunlar bizə dünyanı anlamağa imkan verir. Nəzəriyyələr elə əvəzedilməz xüsusiyyətləri var ki, hansı ki biz onların vasitəsilə dünyanın necə hərəkət etdiyini, gündəlik iş və yaşam həyatımızın necə çalışdığını anlayırıq. Nəzəriyyəni

anlamaq seçim deyil çünki nəzəriyyə əvəzilməzdir. Ən təcrübəli iqtisadi coğrafiyaşünaslaradək hər kəs iqtisadi landşaftların ardıcılığını və xaosunu anlamaq üçün nəzəriyyələrdən istifadə edirlər.

Burada müxtəlif formada ənənvi sənaye yerləşməsi nəzəriyyəsi daxil olmaqla iqtisadi landşaftların izahı üçün nəzəri çərçivələr var: davranış yanaşması, siyasi iqtisadi və ya struktur, perspektiv. Sənaye yerləşməsi nəzəriyyəsi konservativ neoklassik iqtisadçıların fikirlərindən əmələ gələrək abstrakt modelinən istifadə yolu ilə ən yaxşı və optimal yerləşməni axtarır. Davranış yanaşması qərarların qəbul edilməsi prosesinin ümumi psixologiyasına diqqət edir: qərarların firmalarda qəbul edilməsindən daha çox onların necə hazırlanmasını araşdırır. Siyasi iqtisad perspektivi həm tarixi konteksti həm də sənaye fəaliyyətinin baş tutduğu məkanlardakı sosial əlaqələri öyrənir.

Bu fəsildə iqtisadi coğrafiya əsas konseptual yanaşmaları və bəzi mövzuları ümumi şəkildə izah edir. Bu yerləşmə faktorlarının adi firmaların sənaye yerləşməsinə təsirinin müzakirəsi ilə başlayır. Sənaye bu kontekstdə emaledici sahə kimi izah olunmayacaq: iqtisadiyyatın hər əsas sektoru maliyyə, hüquq, reklam və mühasibat kimi çoxlu xidmətləri daxil olmaqla bir tam sənayedir. Yerləşmə faktorlarına əmək, torpaq, kapital və idarəetmə daxildir. Bu fəsil ilk fəsil olaraq hələdə böyük təsiredici qüvvəyə malik olan Alfred Veber tərəfindən əsrlər əvvəl təqdim olunan sənaye yerləşməsi modelini (yerləşmə nəzəriyyəsi) təqdim edir. Bu istehsal texnikaları, istehsalın həcmi və coğrafi yerləşmə arasındakı qarşılıqlı əlaqələri öyrənir. Burada firmaların necə və niyə inkişaf edib böyüdüyünü və firmaların böyük coğrafi təşkilatına necə çevrildiyini, kiçikdən böyüyə doğru və multi yaradılma, multiməhsul korporasiyalarının daxili əməyin bölgüsü işləməyini müzakirə edir. Bu fəsil həmçinin sosial qüvvələrin və kontekstləri vurğuluyur hansı ki, firmalar eyni zamanda kapital ilə əmək arasındakı münaqişələri daxil olmaqla istehsal etməyini araşdırır. Bu fəsil, dövlət və ya hökumət tərəfindən təqdim istifadə olunan metodlarla bitir hansı ki, bunlar tikintidə, dəyişimdə böyük rol oynayır və kapitalizmin iqtisadi coğrafiyalarını yenidən yaradır.

Yerləşmə Faktorları

Çoxsaylı dəyişənlər firmaların və sənayelərin yerləşməsinə təsir edir hansı ki, bunlarda firmaları aqreqatlaşdırır. Firmanın yerləşmə qərarı kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir və bir çox kompaniyalar optimal yerləşmə qərarı vermək üçün həm səylərini həm də zamanlarını xərcləyirlər. Bütün bunlardan sonra uyğunsuz yerlərdəki investisiyalar artıq məhvedici ola bilər. Beləliklə, firmanın qərar qəbul etməsi çox rəşional prosesdir. Baxmayaraq ki, firmalar özbaşına yerlərdə seçə bilməz və əgər onlar düzgün yer seçimi etməsələr bu zaman səmərəli rəqiblər tərəfindən iş həyatında rəqabət nəticəsində çıxmağa məcbur olurlar. Firmanın yerləşmə qərarına

əmək, torpaq, kapital və idarəetmə və texniki bacarıqlar daxildir. Bütün bunlar istehsal üçün və həm də keyfiyyət və kəmiyyət variyasiyaları üçün vacibdir.

Əmək

Bir çox sənayelər üçün (hasilat fəaliyyəti ilə bağlı əsas iqtisadi sektor istisna olmaqla) əmək yerləşmə üçün ən vacib xüsusiyyətlərdən biridir, xüsusilə də regional, milli və qlobal miqyasda. Firmalar yerləşmə haqqında qərar qəbul edərkən, onlar tez-tez əmək resursları mövcudluğunun coğrafiyasını, məhsuldarlıq, bacarıqlar və təhlükəsizlik məsələlərini araşdırırlar. Firmaların əməyə olan güvən dərəcəsi hətta iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları arasında və hətta müxtəlif firmalar arasında istehsal texnikalarını mənimsəməyə gətirib çıxardır. Əmək iqtisadi istehsalın bütün formaları üçün tələb olunur amma sənayenin müxtəlif sahələrinin qiymət strukturuna və əlavə olunmuş dəyərində əməyin uyğun töhfələri mövcuddur. Məsələn, əmək xərclərinin önəmi avtomobil sənayesində çox böyükdür amma əksinə olaraq neft sənayesində əməyin töhfəsi çox azdır. Neft sektoru kimi böyük kapital tutumlu sənaye sahələrində əməyin dəyəri ümumi dəyərin bir hissəsi kimi kiçik ola bilər. Belə ki, bu səhvdir amma ümumidir, ehtimal edək ki, bütün sənaye sahələri az dəyərli əmək axtarışındadırlar. Zamanla, bir çox sənaye sahələri sürətlər böyüyərək kapital-tutumlu olur hansı ki onlar xüsusən də böyük miqdarda istehsala cəlb olunan investisiyalar zamanı əməklə kapitalı əvəz edir. Kənd təsərrüfatında traktorlardan istifadə, istehsalda maşın və robotlardan və ya xidmət sektorunda və ofisdə kompyuterlərdən istifadə buna misaldır. Kapitalizmin məhsuldarlıq artımı tarixən kapital intensivləşdirilməsi nəticəsində meydana gəlmişdi. Verilmiş istənilən bir bölgədə əmək təchizatı da onun dəyərinə təsir göstərir. Yüksək doğum dərəcələri olan ölkələrdə təchizat nisbətən yüksək olur, və əmək xərcləri buna görə də aşağı olur. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə, gecikmiş demoqrafik keçid, doğum dərəcəsi aşağı və əmək nisbətən bahalı olur. Bu tendensiyalar firmaları kapital tutumlu olmağa yönəldir: əmək ucuz olduğu zaman əmək ucuz olduqda onda mexanikləşdirmək üçün az stimül var. Sənayelər arasında onların hansı işçilər üstünlük vermələrində böyük dəyişikliklər var, çünki bəzi firmalar cins və yaş baxımından xüsusi işçilərə ehtiyac duyur, regionun demoqrafik strukturu da işçiləri müəyyənləşdirir. Hazırqıda sənayesində, misal üçün az maaşla çalışan gənclərə üstünlük verilir və bu demoqrafik segmentin təchizatı bəzi regionalarda başqa yerlərə nisbətən limitlidir. Son olaraq, əmək bütün məkana yayıldıqdan sonra, miqrasiya həmçinin əməyin yerli təchizatçılarını formalaşdırdı. Regionlarda əmək asan formada cəlbedici ola bilər, əmək haqqıları da kiçik ola bilər. O zamanki, təchizat limitlidir, immiqrasiya məhdudoyuyatları və əmək haqqı dərəcələri yuxarı doğru irəliləyəcək. Misal üçün, ABŞ konqresi tərəfindən qısa müddətli immiqrasiya haqqında

məhdudiyətlər WWI 1920-ci illərdə əmək haqqılarının qalxmasına töhfə verdi. Yerli səviyyədə, əgər işçilər yaşamaq üçün uyğun yer tapa bilməyəndə evlərin qiymətləri əməyin təchizatına təzyiq göstərirdi. Nəzəriyyədə, əməyin nisbətən mobilliyinə görə əməyin tələb və təklifi üçün regional müxtəlifliklər zamanla tarazlıq vəziyyətinə doğru dəyişsin. Misal olaraq 19-cu əsrdəki Böyül Britaniyadan ABŞ-a doğru kənd yerlərindən şəhərə istiqamətlənən, 21-ci əsrdə olan 3-cü dünya sakinlərinin Avropanın ən varlı ölkələrinə olan miqrasiyalarını göstərə bilərik: Karib və Cənubi Asiyadan Böyük Britaniyaya, Şimali Afrikadan Fransaya, və Türkiyədən Almaniyaya olan miqrasiya (3-cü fəsil). Əməyin uyğun olaraq fəaliyyətsizlik dərəcəsi olub xüsusəndə qısa müddətdə. İnsanlar adətən istəksiz olaraq öz doğma yerlərini tərk edirlər, hətta başqa ərazilərdə iş imlanlar bol olsa elə. Onlar ya qısamüddətli olataq işsizliyi qəbul edib az gəlirlə yaşamaladırlar yada haradasa qazanmalıdırlar. Sosial siyasət, işsizlərə ödəniş kimi işçilərin kompensasiyası kimi məsələlət bu əsrdə inkişaf etdirilməkdədir.

Bu ortağ mif deyil amma ümumən doğru deyil ki firmalar hər zaman mümkün ola biləcək ucuz işçi qüvvəsi axtarır. Qiymət bəlli faktorlardan biridir. Məhsuldarlıqla bərabər vacibdir. Bu vurğulanan dəyərdir ki əmək həmçinin vacibdir çünki əmək faktoru siyasətlə birgə əmək amil siyasət ilə birgədir (Şəkil 1) Sendikalaşma dərəcələri ABŞ üzərində müxtəlifcür əmək dəyəri fərqlər əlavə, Amerika Birləşmiş Ştatları (Şəkil 2) üzərində geniş dəyişir (Şəkil 2) və əməyin dəyərinin üzərinə differensialları əlavə edir. Cənub region Şimala nisbətən daha az sendikalaşib. Belə ki, əmək dəyəri ilə yanaşı, firmalar iş şəraiti, sağlamlıq və təhlükəsizlik standartları, pensiya və sağlamlıq, məzuniyyət və bayram, işçi təlim, dotasiya mənzil və həmkarlar ittifaqlarının rolu, bütün forma yerli əmək haqqı dərəcələri hesab etməlidir və məhsuldarlıq səviyyəsini artırmalıdır.

Şəkil 1

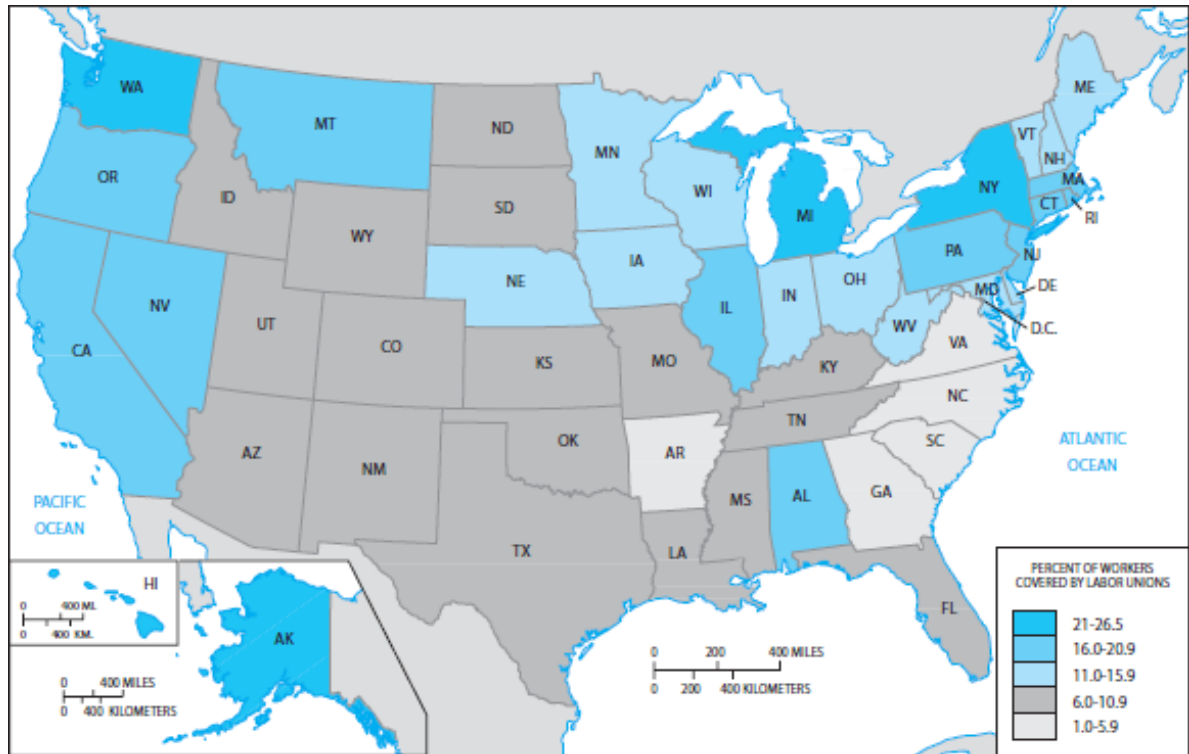
Əmək digər istehsal amillərindən fərqli olaraq duyğu yüklüdür, həmçinin də tətillər və ya işi yavaşlatmaqla iş mühitini dəyişdirə biləndir

Dünya miqyasında inkişaf etmiş ölkələrin yeni sənayeləşmiş ölkələrə nisbətən əmək haqqıları çoxdur. Differensial əmək haqqı dərəcələri işçi təşkilatlarının dərəcələridir. Böyük səviyyədə sendikalaşma çox əmək haqqı ilə tarazlaşır. yeni sənayeləşmə ölkə daha yüksək əmək haqqı dərəcələri var. diferensial əmək haqqı dərəcələri məsul bir amil işçi təşkilatın səviyyədədir. sendikalaşma yüksək dərəcələri yüksək əmək haqqı ilə bağlıdır. Sənaye ölkələrində sendikalaşma yeni sənayeləşmiş ölkələrə nisbətən daha əvvəl yaranıb.

Şəkil 2

İşçilərin təşkilatlanma dərəcəsi, 2007

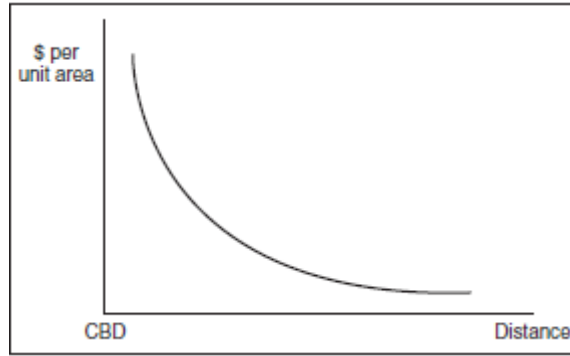
Torpaq

Yerli miqyasda torpaq mövcudluğu və dəyəri ən mühüm yerləşmə faktorları kimi firmanın yerləşmə qərarlarına təsir edir. Torpağın qiyməti yüksək lokallaşmış tələb və təklifi əks etdirir və müxtəlifcür şirkətlər istehsal prosesində müxtəlif kəmiyyətdə tələb edir. Ümumən, böyük şirkətlər xüsusən də istehsal sahələrində olanlar daha çox torpaq tələb edir və beləliklə qiymətlərə görə həssasdır, baxmayaraq ki, bir çox sektorlarda istehsal xidmətlərində və firmalarda daha çox ödəniş olunur. Firmalar optimal məkanda yerləşmədən öncə intensiv yoxlamalar aparır. Torpaq qiymətin əsas xüsusiyyəti onun daha əlverişli yerdə olmasıdır. Nəqliyyat xərcləri ofislərin yerləşmə kirayə ödənişlərini şəhərdən hansı istiqamətdə yerləşdiyini müəyyən edir. Beləliklə, şəhərmərkəzində yerləşən ərazi ən yaxşı əlçatan torpaq hesab olunur: bir çox şəhərlərdə, torpağın qiyməti şəhərdən

uzaqlaşdıqca aşağı düşür (Şəkil 3). Buna baxmayaraq, heçdə bütün firmalar aşağı qiymətli ərazilər axtarır. Firmalar müştərilərə, təchizatçılara, xidmətçilərə başqa sözlə desək sənaye parklarında yerləşən böyük sənaye parklarına tez çatmağı tələb etməməklə müxtəlifcür ticarətsizlik edirlər, və belə halda kiçik ərazi qiymətləri və böyük nəqliyyat xərclərini olan əraziləri seçirlər.

Şəkil 3

Əksər şəhərlərdə mərkəzi biznes rayonlarından (CBD) uzaqlaşdıqca torpağın dəyəri aşağı düşür. Çünki periferiyaya doğru getdikcə torpaqlarla əlaqə imkanları azalır və nəqliyyat xərcləri coxalır. Firmalar və ev təsərrüfatları spesifik yerləşmə ehtiyaclarından asılı olaraq renta ilə nəqliyyat xərcləri arasında secim edirlər.

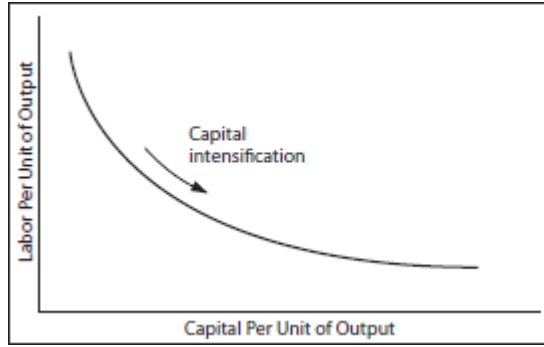
Metropol ərazilər daxilində, şəhərətrafı ərazilərə doğru firmaların mərkəzdənqaçma prosesləri 1970-ci illərdən bəri başlayıb. Tarixən fabriklər böyük ərazilərə sahiblənməyə üstünlük verdikləri halda bir mərtəbəli binalarda fəaliyyətlərini qururdular. Lakin, kompüterləşmə prosesi müasir dövrdə böyük ərazilərə olan tələbatı azaldıb.

Kapital

Kapitalizmdə, kapital istehsal prosesinin strukturlaşmasında dominant rol oynayır. Kapital iki əsas növlərdən birini götürür: sabit kapital və maliyyə kapitalı. əsas kapitalla, avadanlıq və bitki binalar daxildir. Quraşdırma və tikinti xərcləri arxasında, firmanın təminatı üçün büdcəsi və tımir amortizasiya xərcləri dayanır. Regionun kapitalının yaşı və ya müasir texnologiyanın yerləşməsi, ümumən məhsuldarlıq dərəcəsinə təsir edir. Əsas investisiyalarla zəngin yeni məkanlar daha çox məhsuldardı. Beləliklə, II Dünya Müharibəsindən sonra, Yaponiya və Almaniya kimi ölkələr hansılar ki kapitalı dağılmış və yeni cihaz və maşınlardan istifadə edərək istehsalatda böyük nəticələr əldə etmişlər. Kapital firmalar üçün kapitalın intensivləşməsi prosesində əmək üçün kapitalı əvəz etmək baxımdan çox vacibdir hansı ki, texnologiyadan istifadə edərək işçilərin yerlərini dəyişirlər (Şəkil 4). Kapital intensivliyi məhsuldarlığı artırır, amma işçiləri də işsiz qoya bilər. İşçilər üçün, bu proses yalnız malların dəyəri kifayət qədər düşəndə və real gəlirlər artanda, benefisialdır.

Şəkil 4

Kapitalın intensivləşməsi prosesi və ya əməyin kapitalla əvəzlənməsi kapitalizmde uzunmuddətli trenddir. Firmalar xərcləri azaltmaq və məhsuldarlığı artırmaq məqsədilə istehsalda işçiləri maşınlarla əvəzləyirlər. Nəticədə istehsal olunmuş hər vahid məhsulun maya dəyərində tədricən əməyin payı azalır, kapitalın payı isə artır. Bununla belə əgər əmək xərcləri aşağıdırsa və ya işləri avtomatlaşdırmaq cətidirsə, onda kapital əvəzləməsi prosesi də baş verməyə bilər.

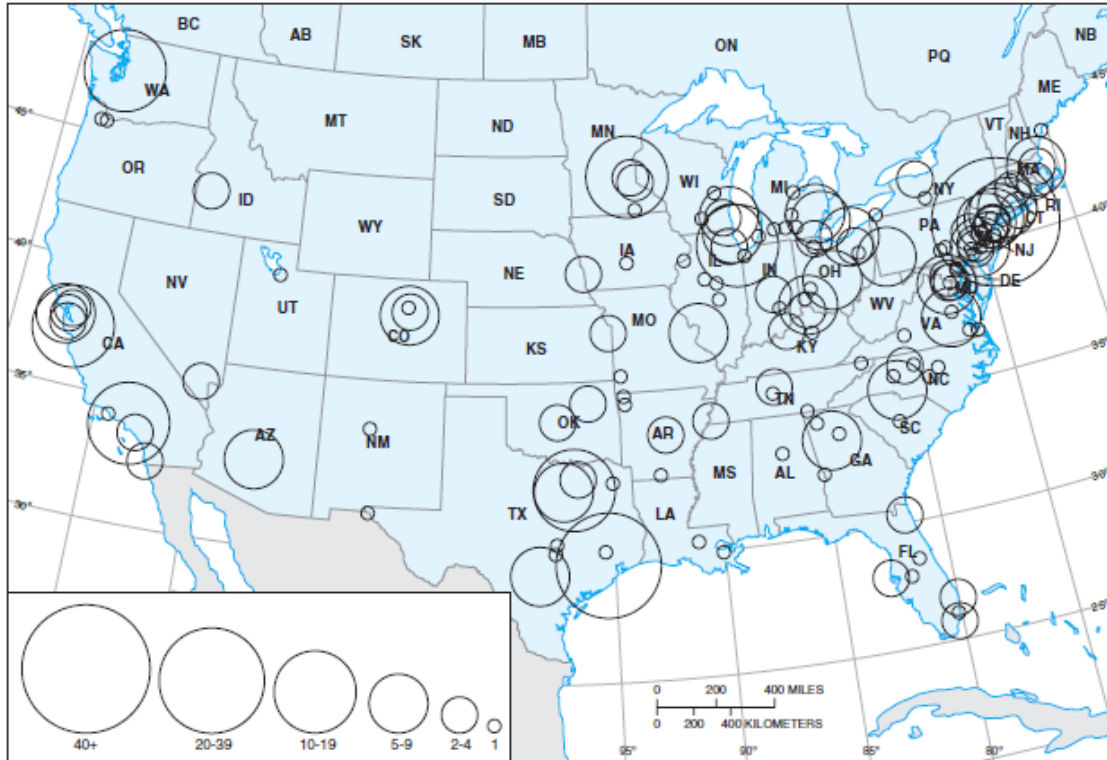
Kapitalın əmək üzərində mühüm üstünlüklətindən biri də coğrafi mobillikdir.

İdarəetmə və Texniki bacarıqlar

İdarəetmə və texniki bacarıqları da istehsalın hər bir növü üçün tələb olunur. İdarəetmə korporativ qərar vermənin əsas hissələri olmaqla yanaşı həm də resursların toplanması, kapitalın qaldırılması maliyyə bazarları ilə danışıqlar, investisiya qərarları, marketing və ictimaiyyətlə əlaqələri əhatə edir. Korporativ idarəçilik firmanın təşkilati strukturunu da əks etdirir. Firmalar daxilində, idarəetmə əməyin korporativ bölgüsünü formalaşdırır. Böyük firmalarda, baş ofislər firmanın rəqabət strategiyasını qərarlaşdırırlar: hansı bazara və hansı məhsula yönəlmək lazımdır? əmək siyasəti, biləşmə və satınalmalar və maliyyələşmə formaları araşdırılır. ABŞ-ın bir çox baş ofisləri ölkənin ən yaxşı urbanlaşmış ərazilərində yerləşirlər (Şəkil 5 və şəkil 6). Böyük şirkətlər üçün ən yaxşı top 10 baş ofis əraziləri - Nyu York, Çikaqo, San Fransisko, Los Angeles, Boston, Vaşinqton, Hyuston, Dallas, Filadelfiya və Atlanta. Qabaqcıl sənaye iqtisadiyyatları, araşdırma və inkişaf bir sıra məşhur universitetlərin ərazilərində yaradılıb. Onlardan 3-ü ABŞ-da məşhur olan Silikon Vadisində R & D, bir neçə əsas tədqiqat universitet qrupları cəmləşmişdir və innovasiya sahələri müəyyən edilir - ABŞ-ın Harvard Universiteti, Massaçusets Texnologiya Universiteti, Çimali Karolina Universiteti, Duk Universiteti və.s.

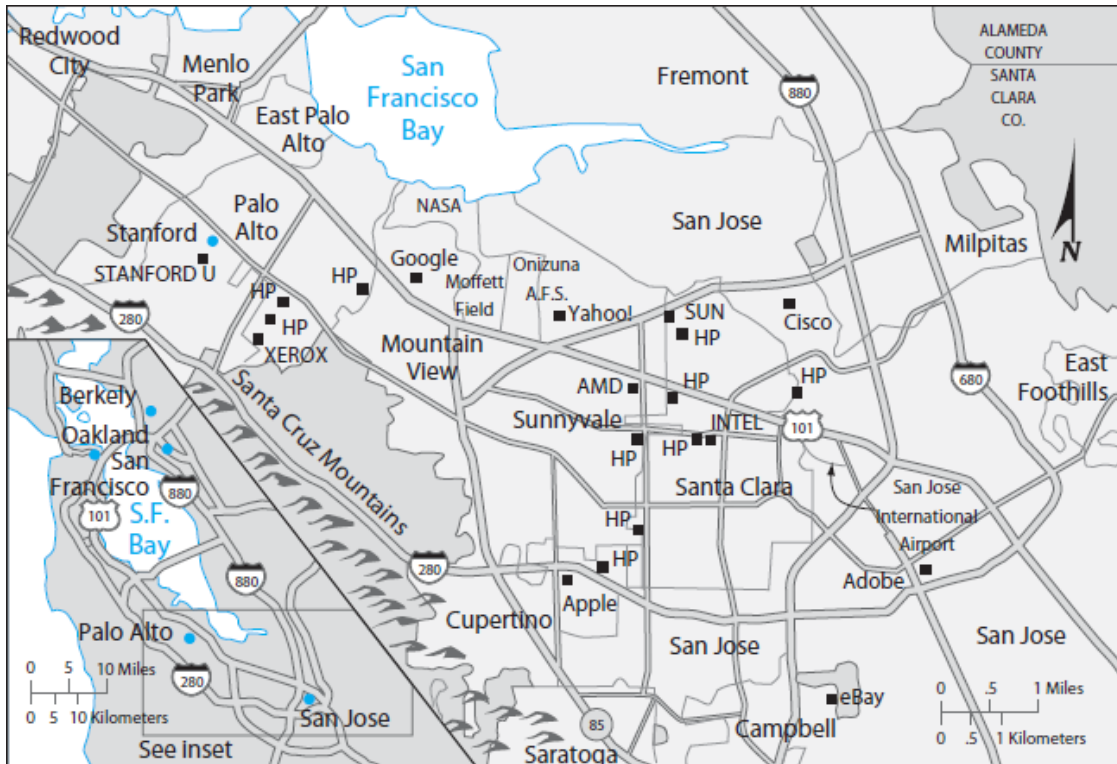
Şəkil 5

Əsas korporativ qərarğahlar

Şəkil 6

Silikon Vadisi

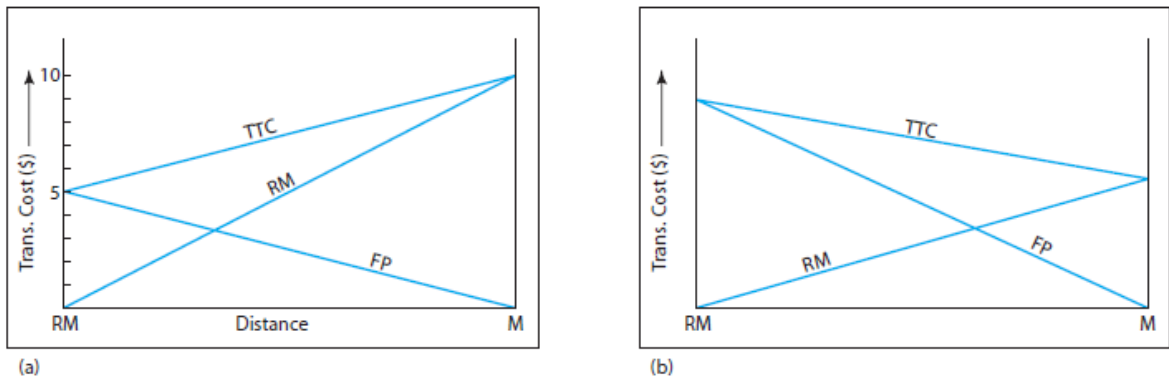

Veber Modeli

Yerləşmə faktorlarının listi nəzəriyyə deyil. Bu elementləri analitik yolla bir yere toplayan məsələ yerləşmə nəzəriyyəsidir. Klassik sənaye yerləşməsi nəzəriyyəsi Alfred Veberin 1929-cu ildəki işi əsasında meydana gəlib. Alman iqtisadçısı məşhur sosioloq Max Veberin qardaşdır. Veberin yanaşması fərdi şirkətlər üçün yerləşmə qərarlarında nəqliyyat xərclərini araşdırır. O kiçik, rəqabətqabiliyyətli şirkətlərin inkişaf etməsi üçün bu determinantı öyrənməyə səy göstərib. Həmçinin, model istehsal sahəsində də üzə çıxdı hansı ki digər sektorlar üçün də müvafiq xarakter daşıyır. Veber fərz edir ki, nəqliyyat xərcləri məsafənin xətti funksiyasıdır. İstehsal prosesində üzləşdiyi ilk dəyər xammaldan toplanılır. kömür kimi xammal, yalnız xüsusi yerlərdə rast gəlinir; onların nəqliyyat xərcləri onların məsafə funksiyasıdır. Hər bir halda biz hesab etməliyik (1) Xammal (RM), montaj xərcləri (2) hazır məhsul (FP) paylanması, (3) ümumi nəqliyyat xərcləri (TTC) (Şəkil 7). İstehsalat prosesi üçün ən yaxşı yer ümumi nəqliyyat xərcləri minimum olan nöqtəsidir.

Şəkil 7

bir lokal xammal, *RM*-də yerləşmişdir. *RM* xətti xammalın toplanması xərclərini əks etdirir, *FP* isə son (hazır) məhsulun bölüşdürmə xərclərini əks etdirir. Qrafikin (a) hissəsində məcmu nəqliyyat xərcləri *RM*-də ən aşağıdır (başlıca sektor fəaliyyətlərində olduğu kimi). Qrafikin (b) hissəsində məcmu xərclər (*TTC*) bazarda (*M*) ən aşağıdır; istehsal prosesində xammalın mühüm çəkiyə malik olduğu sektor nümunəsində məcmu nəqliyyat xərcləri fabrikin (zavod) bazar ərazisində yerləşdirilməklə minimumlaşdırılır.

Şəkil 7a-da ildə lokallaşdırılmış xammal üçün montaj xərcləri *RM* nöqtəsində minimallaşmış. Hazır məhsulun bölgü xərcləri *M* xəttində minimallaşır. Beləliklə, daşınan xammalın dəyəri son məhsulun daşınma dəyərinə ağır gəlir, firma xammala yaxın ərazidə yerləşir - dəmir filizi mədən şirkəti və s. (Beləliklə *M*. minimuma endirilir). Şəkil 7b, xammal, bir dəfə prosesdə olan istehsal olunmuş son məhsulun çəkisinin üzərinə əlavə edilir, beləliklə ümumi nəqliyyat xərcləri (*TTC*) bazarda (*M*) minimallaşır.

Bugünkü dünyada Veber

Bu gün bəzi amillər Veber modelinin tətbiqi imkanlarını məhdudlaşdırır. *Birincisi*, heç də bütün firmaların nəqliyyat xərclərini minimumlaşdırmağa ehtiyacı yoxdur; bütün firmalar rentanəqliyyat secimi qarşısında qalırlar və bəzi firmalar yüksək nəqliyyat xərclərini qəbul edərək şəhər periferiyalarında yerləşirlər. *İkincisi*, XX əsrin əvvəlləri ilə (Weberin modeli ortaya atdığı dövr) müqayisədə bu gün istehsal prosesi daha mürəkkəbdir. Bir çox zavodlar xammaldan daha çox yarımfabrikatları və komponentləri işə başlayır. Veber modeli həmçinin ona görə tənqid edilir ki, nəqliyyat xərclərinin məsafənin xətti funksiyası olması fikri qeyri-realdır. Çünki sabit xərclər, xüsusilə terminal xərcləri səbəbilə uzun yolların yük vahidinə düşən kilometr xərcləri qısa yollara nisbətən daha azdır. Nəqliyyat xərcləri uzunmüddətli dövrdə azalır. Bu azalma digər yerləşmə faktorlarının, xüsusilə əmək xərcləri və məhsuldarlıq, əhəmiyyətini artırır. Bu ən yaxşı şəkildə özünü yüksək əlavə dəyər yaradan və yüksək texnoloji məhsullar istehsal edən firmalarda göstərir. Bu firmalarda nəqliyyat xərcləri nisbətən əhəmiyyətsizdir. Ancaq istehlak məhsullarını (məsələn, spirtsiz içkilər) ayrı-ayrı bazarlar arasında bölüşdürən firmalar üçün nəqliyyat xərcləri hələ də əhəmiyyətlidir.

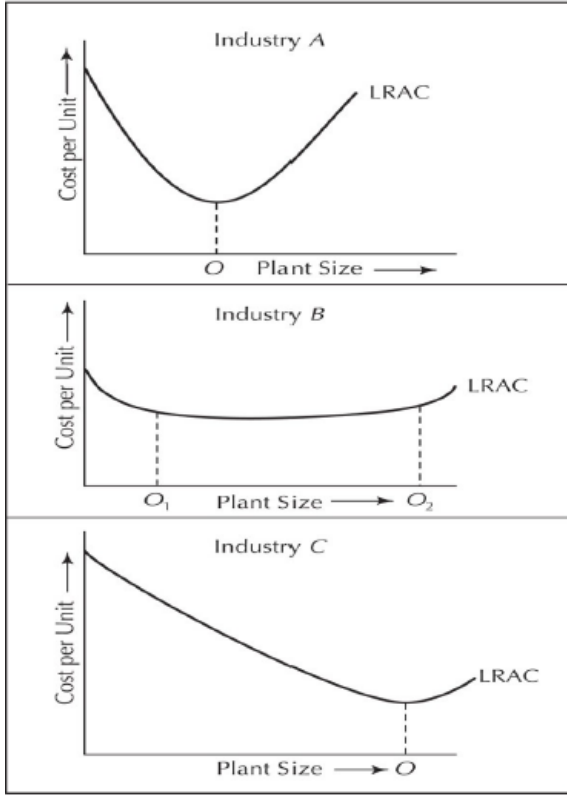
Texnika və Miqyas Mülahizələri

Bazar iqtisadiyyatında hər hansı bir zavodun qurulması miqyas (məcmu məhsulun miqyası) və texnika (məhsul istehsalı üçün istehsal amillərinin xüsusi kombinasiyası) ilə bağlı qərarlardan qarşılıqlı asılıdır. Texnika firmaların yerləşmə qərarında mühüm təsirə malikdir. Son məhsulun istehsalı üçün müəyyən miqdar torpaq (resurs), əmək və kapitalla ehtiyac var, ancaq iqtisadi və texnoloji məhdudluqlar daxilində firmalar xərclərini minimumlaşdırmaq üçün istehsal amilləri arasında əvəzləməyə gedirlər: Kapital əməyi əvəzləyə bilər.

Miqyas mülahizələrinə bunlar aiddir: İstehsalçılar istehsalın miqyasında dəyişiklik etməklə məhsul vahidinin xərcini azaltmağa çalışırlar; hissələrin standartlaşdırılması yolu ilə əmək bölgüsü kütləvi istehsalın başlıca xüsusiyyətidir; əmək bölgüsü, nisbətən böyük miqyas tələb edir, çünki işçilərin sayının çoxluğu zəruridir; miqyas effekti və ya miqyas iqtisadiyyatı istehsal həcmi artırması ilə xərclərin azalmasını ifadə edir; böyük firmalar adətən kiçik firmalara nisbətən xammala daha az xərc çəkirlər; başqa sözlə miqyasın artması məhsul vahidinə düşən xammal xərclərini daha da azaldır.

Şəkil 8

Miqyas mülahizələri

- İqtisadçılar miqyas effektini hər vahidə düşən xərcləri miqyasın funksiyası olaraq ifadə edən uzunmüddətli orta xərclər əyrisi kimi (LRACs) təsvir edirlər.
- Müxtəlif mümkün LRAC əyriləri qrafiklərdə göstərilmişdir. Göründüyü kimi hər vahidə düşən xərclər optimal nöqtəyə (O) yaxınlaşdıqca azalır, sonra isə artmağa başlayır. Qrafikdə bu yüksəliş miqyas qeyri-effekti (miqyasa görə azalan marjinal gəlir) adlanır və firmanın effektiv idarəetmə üçün çox böyük olduğu zaman ortaya çıxır.
- Göründüyü kimi A sektorunda optimal miqyas çox kiçikdir, C sektorunda çox böyükdür, B sektorunda isə olduqca böyükdür.
- A sektorunda firmalar kiçik olmalı, C sektorunda böyük olmalı, B sektorunda isə kiçikdən böyüyə qədər dəyişə bilər.

ƏSAS ANLAYIŞLAR

- aqlomerasiya effekti (agglomeration economies)
- geriyə inteqrasiya (backward integration)
- miqyas qeyri-effekti (diseconomies of scale)
- diversifikasiya (diversification)
- əmək bölgüsü (division of labour)
- miqyas efekti (economies of scale)
- maliyyə kapitalı (financial capital)
- əsas kapital (fixed capital)
- sərbəst sektorlar (footloose industries)
- irəliyə inteqrasiya (forward integration)
- ufuqi inteqrasiya (horizontal integration)
- insan kapitalı (human capital)
- sektor ətaləti (industrial ətaləti)
- informasiya texnologiyası (information technology)
- inteqrasiya (integration)
- kondratyev tsiklləri (Kondratiev cycles)
- yerləşmə amilləri (locational factors)
- istehsal usulu (mode of production)
- istehsalçı xidmətləri (producer services)
- məhsulun həyat dövrü (product life cycle)
- istehsal əlaqələri (production linkages)
- miqyas (scale)
- xidmət əlaqələri (service linkages)
- istehsalın sosial münasibətləri (social relation of production)
- izafi dəyər (surplus value)
- urbanizasiya effekti (urbanization economies)
- şaquli inteqrasiya (vertical integration)

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

1. Əmək firmanın istifadə etdiyi digər istehsal amillərindən necə fərqlənir?
2. Əməyə sektor tələbinin həcmi və novunu nə müəyyən edir?
3. Firmalar həmişə ucuz əmək axtarırlar? Nə ucun hə və ya nə ucun yox?
4. İnsan kapitalı nədir və nə ucun vacibdir?
5. Torpaq göstəricisi firmaların yerləşməsinə necə təsir göstərir?
6. Kapital nədir? Sabit və likvid kapitalı fərqləndirin.
7. Firma yerləşməsinin Weber modelini izah edin.
8. Miqyas və aqlomerasiya effektlərini müqayisə edin və fərqləndirin.
9. Sektor yerləşməsində davranış yanaşması nədir?
10. Şaquli və ufuqi integrasiyanı fərqləndirin.
11. Coxfabrikli və coxməhsullu firmaları müqayisə edin və fərqləndirin.
12. Məhsulun həyat dövrü modeli nədir və o firmaların yerləşməsinə necə təsir göstərir?

